

Peter Gundelach

National identitet i en globaliseringstid

Til trods for individualisering og globalisering tyder alt på at der i Danmark er en stærk national identitet. National identitet er noget der tages for givet. Folk opfatter verden som bestående af nationer og oplever at de tilhører en bestemt nation. Danskernes nationale stolthed er stigende og Danmark er et af Europas mest chauvinistiske lande. Forsøg på at skabe en regional identitet i EU har ikke haft nogen effekt på danskerne.

I vor tid bliver der i stigende grad sat spørgsmålstegn ved begrebet nation så vel som ved mange andre af det moderne samfunds kategorier. Det hænger sammen med antagelsen om et gennemslag af to store samfundsmæssige forandringsprocesser, nemlig globalisering og individualisering. I begge tilfælde kan man spore disse processer tilbage til det moderne samfunds dannelse, men de to processer har accelereret i de seneste årtier og dermed fremtvunget nye analyseformer inden for samfundsvidenskaberne. Med globalisering mener man sædvanligvis tre forbundne processer: økonomiske, politiske og kulturelle (Robertson 1992). Antagelsen er at disse processer spiller en rolle uanset de nationale grænser, men kan have varierende betydning i forskellige nationer. Internationale vare- og kapitalbevægelser og forskellige former for overnationale politiske beslutningsformer og institutioner er eksempler på økonomisk og politisk globalisering. På det kulturelle område fremhæves udbredelsen af forskellige typer af kulturprodukter og forbrugsformer som fx TV-serier eller burgerkæder.

Globaliseringen sætter derfor også spørgsmålstegn ved oplevelsen af et nationalt tilhørsforhold. Hvis man accepterer globaliseringstesen, må man spørge om den nationale identitet stadig findes eller om man kan forestille sig en eller anden form for overnational, regional identitet evt. kombineret med den nationale.

Individualiseringstesen kan siges at gå endnu videre. Nogle af de mest kendte individualiseringsteoretikere Beck (1997) og Giddens (1996) fremhæver at vi i dag lever i et samfund, hvor valgfriheden er større end nogensinde. Fra at have et samfund hvor folks værdier, holdninger og identitet blev bestemt af deres tilhørsforhold til nogle ret fast definerede samfundsmæssige kategorier, er samfun-

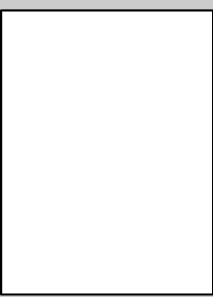
det i dag præget af at være mere flydende. Der er både tale om at man kan skifte mellem forskellige positioner, og at der ikke er nogen klar sammenhæng mellem positionen og de holdninger der knyttes til den. Individets uafhængige refleksivitet spiller i stedet en afgørende rolle for dets verdensopfattelse. Hvis hypotesen om individualisering holder på dette område, indebærer det altså at man generelt set ikke skal forvente, at det nationale vil spille en rolle for individets identitet.

Tesen for denne artikel står i modsætning til de antagelser der ligger i individualiserings- og globaliseringstesen. I stedet fremsættes den opfattelse at det nationale også i det nuværende samfund spiller en betydningsfuld rolle for individets identitet. For hovedparten af befolkningen er nationen et centralt element i deres selvopfattelse, om end det ikke altid erkendes på den måde. Den nationale identitet fremstår for mange mennesker nærmest som noget selvindlysende. I princippet udelukker en national identitet ikke at individet kan have andre identitetsformer som fx en regional identitet. Der er imidlertid forskel på nationer og regioner (her forstået som noget, der går på tværs af nationale grænser). En region er som oftest fastlagt gennem tilknytning til et territorium og måske endda et territorium hvis grænser er fastlagt ud fra administrative kriterier. I modsætning hertil er nationen principielt et "forestillet fællesskab", for at benytte Andersens (1983) begreb. Nationen handler om oplevelsen af at man tilhører et bestemt folk. Dette tilhørsforhold kan opleves selvom man ikke lever samme sted som hovedparten af det pågældende folk. Nation er endvidere noget andet end en stat. Nation drejer sig om tilhørsforhold og er med andre ord primært et kulturelt begreb, medens stat er et politisk/juridisk begreb, hvis indhold bl.a. drejer sig om

statsborgerskabsmæssige rettigheder og om underkastelse i fht. en stats autoritet.

Som konkret eksempel på national identitets betydning er valgt Danmark. Det er et nærliggende valg for denne artikels forfatter, både på grund af egen national identitet og fordi det gør det lettere at meddele forskellige data om den nationale identitet. Valget af Danmark kan imidlertid opfattes som noget problematisk. For Danmarks vedkommende er der høj grad af overlapning mellem stat, nation og territorium, men principielt kan disse tre variere uafhængigt af hinanden. Et eksempel på en statsløs nation er Skotland – selv om man kan diskutere i hvilken grad det delvise selvstyre indebærer statelementer. Sigøjnere kan måske tages som et eksempel på en nation, der hverken er knyttet til en stat eller et territorium. Man kan mene at denne form for begrebsdiskussion kan være irrelevant, når man ser på relativt homogene lande, men også her er der befolkningsgrupper som tilhører andre nationer end de stater de lever i. Samerne i Nordskandinavien er et eksempel på et statsløst folk. Den tyske minoritet i Danmark et eksempel på en befolkningsgruppe der tilhører et andet folk end majoriteten i den danske stat. Også de forskellige indvandrergrupper, hvis andel af befolkningen bliver mere og mere betydningsfuld, sætter spørgsmålstegn ved en for simpel opfattelse af det nationale.

Når det er sagt, må det samtidig notes at i mange lande, som i Danmark, er der en ret tæt sammenhæng mellem nation, stat og territorium. En nation er en social konstruktion der bygger på oplevelsen af en fællesskabsfølelse. Men nationen har også et objektive korrelat (Cohen 2000) idet en nation i varierende grad er knyttet til stat og territorium. En social identitet er altså ikke en ting, men noget som er flydende, som er afhængigt af omgivelserne, som til stadighed forhandles

Peter Gundelach
Professor ved
Sociologisk Institut,
Københavns
Universitet.
E-post:
peter.gundelach@
sociology.ku.dk

og som i varierende grad knytter sig til oplevelsen af territorial tilknytning og relationer til institutioner.

I slutningen af 1960erne satte Fredrik Barth en ny dagsorden for studiet af (etnisk) identitet. Hans centrale argument var at antropologerne for længe havde studeret kultur ud fra en indholdsbeholdning, men at man ikke havde forståelse hvorledes kulturen blev dannet og vedligeholdt. Barth kritiserede den tidligere forskning for en for kulturelt baseret opfattelse af verden som bestående af forskellige folkeslag med forskellige historier og kulturer der mødes og tilpasser sig hinanden, som oftest studeret i en kolonialistisk ramme. Barth skiftede fokus fra en koncentration af den etniske gruppes kultur, dvs. identitetens indhold, til social organisering dvs. til den etniske gruppes grænser. Det kritiske er iflg. Barth selvets tilskrivning af identitet og den tilskrivning, der foretages af andre. Med hans berømte formulering:

Det afgørende fokus for undersøgelsen ud fra dette udgangspunkt bliver den etniske *grænse* som definerer gruppen og ikke den kulturelle indmad (*cultural stuff*) som den omslutter (1969:13).

Set i dette perspektiv handler en analyse af etnisk identitet ikke om at finde den egentlige, "indre" identitet, men at se identiteten som socialt skabt gennem relationer til omgivelserne. Grænsedragningen mellem etniske identiteter er social, omend "den kan have et territorielt modstykke" (Barth 1969:13).

Barths analyse er berigende for studiet af national identitet, fordi den understreger at identiteten ikke er noget en gang givet, men at den skabes i forhold til omverdenen. Hans ide er at fremlægge en generel teori om etnisk identitet der kan omfatte alle mulige etniske grupper. Imidlertid indebærer hans fokus på de socialt skabte grænser ved etnisk identitet at han kommer til at nedtone betydningen af sammenfaldet mellem territoriale og sociale grænser. Barths strategi forekommer bedre egnet til at analysere mere traditionelle antropologiske fænomener, fx en etnisk gruppe i et område som er blevet koloniseret, og hvor de territoriale grænser har gennemskåret de etniske, end til at se på forholdene i gamle, veletablerede nationer som de skandinaviske hvor der er stor korrespondance mellem territorium og folk.

Konklusionen bliver derfor at national identitet handler om tilhørsforhold. At det fastlægges gennem kontrastering med andre nationale identiteter, men også at den nationale identitet for de fleste har et indhold der er nogenlunde fælles. Endelig er den nationale identitet i lande som Danmark knyttet til opfattelsen af de grænser der afstikkes af et bestemt territorium og af tilknyttede statslige grænser.

Med dette som udgangspunkt vil denne artikel diskutere den nationale identitets nærmere indhold og hvilke konsekvenser den har. Argumentet er for det første at der eksisterer en hverdagsagtig, taget-for-givet form for nationalisme, den såkaldte banale nationalisme. For

det andet vil nationalismen have forskellig karakter inden for forskellige nationer. Efter denne nærmere analyse af national identitets karakter skal vi diskutere relationen mellem den nationale og en eventuel regional identitet bl.a. ved at se på hvorledes nationale identiteter skabes, og i hvilken grad man bevidst kan iscenesætte en regional eller for den sags skyld national identitet.

Banal nationalisme

I ældre samfundsvidenskab var det almindeligt at skelne mellem tilskrevne og erhvervede positioner. De tilskrevne var dem man så at sige fødtes ind i, fx klasse, køn og nation. Individualiseringsteoretikernes argument er at traditionelle erhvervede positioner er ved at blive forældede. Med den stigende individualisering i samfundet bliver det stadig vanskeligere at foretage en skelnen mellem tilskrevne og erhvervede positioner. Positionerne bliver i stigende grad erhvervede eller rettere: man forholder sig reflektivt til positionerne, og den samme position kan udfyldes på forskellig måde. Det gælder eksempelvis for nationen.

Argumentet indebærer ikke alene at nationen opleves som noget forældet mht. at give identitet. Det medfører også at national identitet og nationalisme kan opleves som noget irrationelt og farligt. Giddens (1990) har erklæret at nationalisme er et ekstraordinært og farligt fænomen, der opstår når en følelse af ontologisk sikkerhed bringes i fare ved sammenbruddet af rutiner. Det virker derfor mere tilforladeligt og fredeligt at hævde at nationalismen er ved at forsvinde.

Billig (1995) har imidlertid påvist, at der foruden den "varme" nationalisme knyttet til dramatiske og ekstraordinære situationer også er en banal nationalisme. Det er den form for nationalfølelse der er knyttet til hverdagslivet med dets mange symbolske udtryk eksempelvis

den rutinemæssige anvendelse af det nationale flag som hverdagssymbol.

Den banale nationalisme er let at se i Danmark. På en almindelig søndag kan man se Dannebrog veje fra hvert andet hus i en kolonihave. Det er en del af kolonihavekulturen. Flagningen opfattes som noget naturligt. Der er hyggeligt, og danskeren i kolonihaven vil ikke finde på at kalde flagningen for et udtryk for nationalisme. Nationalisme er noget de andre har. Det findes i fremmede vilde lande, men ikke i fredelige Danmark.

Flagningen er omgærdet med mange formelle og udtalte regler. Der er flagdage, flaget skal tages op og ned på bestemte tidspunkter, og der er endda særlige sange som man kan synge for at styre flagningens ritual: „Der er ingen ting, der mæner som et flag, der går til tops“.

Ikke mindst i sportens verden er Dannebrog blevet et vigtigt symbol, og det har betydet

...en kommerciel udnyttelse uden sidestykke. Alle mulige og umulige produkter – fra pølser til underbukser – forsynes med Dannebrog som dansk kvalitetsmærke. Der er tilsyneladende ingen grænser for den kommercielle brug af flaget, også mange udenlandske produkter forsynes med Dannebrog for at fremme salget (Adriansen 1999: 131).

Det er eksempler som disse som Billig fremhæver som hverdagens skjulte nationalisme eller, som han kalder det, banal nationalisme. Billig argumenterer for at man i de vestlige lande synes at lide af hukommelsestab. Man glemmer nationalisme forstået på den måde at vores nationalisme ikke opfattes som rigtig nationalisme. Nationalisme er nemlig noget farligt, følelsesmæssigt noget. Nationalisme er et problem som vi heldigvis ikke har

her, dvs. i lande som Danmark. Nationalismens irrationalitet projekteres på de andre (Billig 1995:38).

Den banale nationalisme er indlejret i praksis. Der er tale om handlinger som er bevidste eller ubevidste i en blanding, der afhænger af situationen og af den handlendes refleksivitet. Der er næppe mange af kolonihaveejere som flager fordi de vil markere den danske nationale identitet. Flagningen er noget man bare gør. Det hører sig til. Men samtidig med denne ubevidsthed er der formentlig også en bevidsthed om flagets betydning og vel også, i videre forstand en oplevelse af flaget som noget helligt. Der markeres et fællesskab. Vi kender jo alle myten om Dannebrog der faldt ned fra himlen og hjalp danskerne (dvs. Kong Valdemar) til sejr, da det gik allerværst for sig i kampen mod esterne. Det var den 15. juni 1219, og den 15. juni er stadig officiel flagdag. Her er myten helt indlysende.

Danskerne er som antydet specielt villige til at markere deres flag. Der er danske flag uden for ishuset eller antikvitethandlaren, der er et flag på bordet når man fejrer fødselsdag, på busserne når det er flagdag, og der er flag på juletræet. Dronning Margrethe sagde i 1992 (iflg. Adriansen 1999):

Vort flag er nationens mærke – noget vi føler os fortrolige med. Vi hænger det på juletræet, sætter det i kagen og maler det på os ved ganske særlige lejligheder.

For danskerne opleves dette næppe som nationalisme. Det ses sikkert som en smuk tradition og ingen vil opfatte det danske flag som noget der kan indebære diskrimination. De fleste ved nok at der er en regel om, at man i Danmark ikke uden tilladelse må flage med udenlandsk flag, men heller ikke dette opfattes som udelukkelse af andre folk.

Det er måske noget specielt dansk at man ikke opfatter flagning med Dannebrog som et nationalistisk signal. En svensk etnolog skriver derimod følgende:

I Sverige har vi til hverdags lært os at det svenske flag står for racisme og at dette at hylde landet er "perverst" (Berglund et al. 1999:87).

Et sådant udsagn er helt fjernt for danskere.

Eksemplet med flaget viser hvorledes det nationale sniger sig ind på os. Den form for nationalisme, som flagningen med Dannebrog er et udtryk for, er et teoretisk overset fænomen, og det er heller ikke et fænomen som i daglig tale accepteres som nationalisme. For at videreføre Billigs argument: Når danskerne ved en fodboldkamp maler sig rød-hvide i hovedet, opleves det ikke som udtryk for nationalisme allerhøjest for en uskyldig, fredelig (måske endda sund?) nationalfølelse.

Den banale nationalisme er med andre ord en del af vores hverdag, så tæt på at vi ikke registrerer den. Nyhedskriterierne i massemedierne afspejler dette fænomen. Forhold i udlandet bliver ofte først rigtigt interessante, hvis der er danskere med. En togulykke i udlandet med 100 dræbte er mindre interessant end en togulykke med to kvæstede hvis den ene er dansker.

Analyser af nyhedsmedierne viser også at indvandrere stort set er usynlige i Danmark. Hvis de er synlige, er det udelukkende som sociale problemer. (Hussain m.fl 1997). Samtidig indeholder medierne ofte nedsættende bemærkninger om mennesker fra andre nationer.

Ordanvendelsen i medierne er ligeledes afslørende. Maegaard og Ruus (1986) har optalt hyppigheden af ord i aviser og ugeblade. I sådanne publikationer er ord som har noget at gøre med Danmark nogle af de allermest almindelige. Adde-

rer man benyttelse af hyppigheden af ordene dansk, danske, Danmark og Danmarks i aviserne kommer man til tallet 669. Til sammenligning: ordet "arbejde" nævnes 117 gange, "siger" 228 og "jeg" 749 gange.

Disse eksempler på den banale nationalisme illustrerer at der ikke er noget der tyder på, at nationen mister sin betydning som identitetsfaktor eller som noget der refereres til. Den banale nationalisme indebærer to ting: Det forekommer folk helt uproblematisk at se verden som opdelt i forskellige nationer, og man er ikke i tvivl om hvilken nation man tilhører. Der er ikke noget der tyder på at globaliseringen ændrer på dette. Oget økonomisk og politisk samarbejde, den verdensomspændende udbredelse af forskellige kulturprodukter er alt sammen faktorer der giver støtte til tesen om globaliseringsprocessen, men man kan ikke slutte fra denne proces til at det nationale som bevidstheds- eller kulturelt fænomen er ved at forsvinde. På samme måde er individualiseringsteoretikernes antagelser om frisættelse fra traditionelle sociale kategorier måske rigtige beskrivelser i forhold til fx klasse, men når de taler om nationalisme overser de de former for nationalisme som er indristet i dagligdagen, som bekræftes af utallige hverdagsmæssige oplevelser og begivenheder, og som er sedimenteret i de sociale institutioner.

National stolthed

Tæt forbundet med banal nationalisme er den nationale stolthed der ofte opfattes som noget såkaldt naturligt. På samme måde som nationen opfattes som noget indlysende og indiskutabelt, ligger det i den banale nationalisme at det både er selvfølgeligt og ikke provokerende at tale om eksistensen af national stolthed. Man kan måske næsten sige tværtimod: det ville for mange mennesker være uri-

meligt at sige at man ikke er stolt over at tilhøre en bestemt nation.

Den nationale stolthed er blevet målt ved simple spørgsmål i forskellige surveys. I den europæiske værdiundersøgelse bliver svarpersonerne bedt om at sige hvor stolte de er over at tilhøre deres egen nation på en skala fra 1 til 5. For den danske befolknings vedkommende er der sket en stigning i andelen af befolkningen der siger at de er meget stolte over at være danske i løbet af de sidste 20 år, jf. Tabel 1.

Det er interessant at se at andelen, der siger "ret stolt" er nogenlunde konstant. Stigningen i "meget stolt", hænger sammen med at der er meget færre der siger, at de "ikke er særligt stolte" eller "slet ikke stolte" over at være danskere. Man kan læse tabellen på den måde at det i stigende omfang ikke er muligt eller passende for danskere at sige, at de ikke er stolte over at være danskere.

Resultatet af en multivariat analyse gengives i Tabel 2. Her er der tale om grafisk analyse på ordinale data¹. Tabellen

Tabel 1: Stolthed over at være dansk 1981-1999. Procent

	1981	1990	1999
Meget stolt	32	42	48
Ret stolt	44	44	45
Ikke særligt stolt	20	11	7
Slet ikke stolt	4	2	0
I alt	100	100	100
Procentgrundlag	1103	993	957

Kilde: Den danske del af den europæiske værdiundersøgelse

Tabel 2: Sammenhænge mellem national stolthed og baggrundsvariabler

	model 1	model 1	endelig model	endelig model
	partiel (	p	partiel (	p
uddannelse	0.19	0.000	0.24	0.000
region	-0.12	0.000	-0.14	0.000
alder	-0.19	0.080		
generation	-0.05	0.046		
køn	-0.02	0.429		
år	-0.24	0.000	-0.30	0.000

Kilde: Den danske del af den europæiske værdiundersøgelse

viser først (model 1) hvilke variabler der er indgået i analysen, og derpå de variabler der er signifikante når alle de andre variabler i analysen holdes konstant. Alle de angivne (-værdier er partielle ('er, dvs. korrelationen når alle andre sammenhænge er holdt konstant.

Tabel 2 viser som nævnt at en signifikant sammenhæng mellem år og national stolthed i den danske befolkning. (er på -0.30 (idet høj grad af stolthed er kodet 1). Endvidere viser tabellen at jo højere uddannelse man har, desto mindre siger man at man er stolt over at være dansker. Variablen region dækker over en tredeling i Hovedstaden, Øerne og Jylland. Når man bevæger sig væk fra Hovedstaden, er der flere der siger at de er stolte over at være danske. Hverken alder, generation eller køn har selvstændig betydning for stoltheden over at være dansk.

Undersøgelsen bekræfter resultater man også finder i andre lande (for Sverige Hjerm (1998); for Østrig Haller (1996)), nemlig at uddannelse hænger tæt sammen med national stolthed. Jo højere uddannelse man har, desto lavere opleves den nationale stolthed. I den forbindelse er det interessant at til trods for det stigende uddannelsesniveau i det danske samfund, er den nationale stolthed ikke faldende. Sammenhængen med uddannelse kan fortolkes som udtryk for større kosmopolitisme blandt højtuddannede. De højtuddannede oplever sig måske som en tydeligere del af den omgivende verden. Det kan også fortolkes således at højtuddannede nærer en vis modvilje mod at sige at de er stolte over at være danske.

Mht. geografisk område kan vi se at høj national stolthed er mere udbredt i de lavt urbaniserede områder. Nationen er en del af det moderne samfund og accepterer man tesen om en udvikling fra det moderne til en anden type samfund,

kan man hævde at i rurale (mere moderne) områder vil forhold som nationen spille en større rolle end i de urbaniserede (mere postmoderne) områder.

I modsætning til teorier om at det nationale skulle have mindre betydning, viser Tabel 1 altså at der i den danske befolkning er sket en stigning i andelen, der siger at de er stolte over at være danske. Denne stigning holder når man kontrollerer for andre variabler.

Spørgsmålet om national stolthed er ret simpelt, men i en international spørgeskemaundersøgelse (ISSP) er der foretaget en dataindsamling der er noget grundigere. Undersøgelsen om national identitet blev foretaget i en større række lande i 1995 i Danmark i 1999 (jf vedr. Norge (Knutsen 1997) og vedr. Østrig (Haller 1996).

I Tabel 3 er der vist svarfordelingen på en række spørgsmål, som i overensstemmelse med Knutsens (1997) sprogbrug kaldes for chauvinisme. Selv om undersøgelsen er foretaget i et stort antal lande, er der her af oversigtsmæssige grunde sket en udvælgelse af landene, nemlig de tre skandinaviske lande suppleret med to andre små vesteuropæiske lande: Holland og Østrig.

Tabel 3 viser store nationale forskelle. Danmark er det ene yderpunkt og Holland det andet mht. chauvinisme. I alle lande er det hyppigste svar at man hellere ville bo i (den pågældende nation) end i noget andet land, men i Holland, Norge og Sverige er andelen af befolkningen, der svarer "meget vigtigt" på de øvrige spørgsmål, meget mindre end den er i Danmark og Østrig. Der er desuden en forskel i rangordenen af svarene i Danmark og Østrig. Også svaret "Folk bør støtte deres eget land, selv når det gør noget forkert" er et almindeligt svar i Danmark.

Undersøgelser fra andre lande (Haller 1996; Hjerm 1998) viser at der er sam-

Tabel 3: Chauvinisme i fem europæiske lande. 1995¹. Pct.

	Danmark ²	Holland	Norge	Sverige	Østrig
Hellere bo i (nation) end noget andet land	64	15	44	36	54
(Nation) et bedre land end de fleste andre	42	7	16	12	27
Folk bør støtte deres land, selv når det gør noget forkert	26	2	6	6	12
Verden ville blive bedre hvis andre var ligesom (nation)	21	3	5	6	23
Svaret "meget vigtigt" i mindst tre svar	23	2	5	4	14
Procentgrundlag	860	1869	1341	1355	815

Kilde: ISSP

1. Tal fra Danmark er fra 1999

2. Dataindsamlingen i Danmark er sket ved personlige interview. I de øvrige lande har man benyttet postspørgeskemaer. Den danske dataindsamling er sket i forbindelse med en række undersøgelser som Lise Tøgeby har foretaget i forbindelse med magtudredningen.

menhæng mellem chauvinisme og holdningen til indvandrere. I en mere omfattende analyse, svarende til den der er vist i Tabel 2, har det dog ikke været muligt at påvise noget tilsvarende for danske forhold. I stedet viser analysen at uddannelse spiller en rolle for både chauvinisme og indvandrerne negative holdninger. Jo højere uddannelse desto lavere chauvinisme og indvandrerne negative holdninger.

I forhold til en diskussion af national identitet viser tabellen at det i de fleste lande er ret almindeligt at svare, at man synes det er meget vigtigt at bo i det pågældende land fremfor i et andet land. Danmark er dog en ubetinget topscorer. Tabellen viser med andre ord at nationen er en indlysende kategori for store dele af befolkningen, og at det er enhed som er forbundet med noget positivt. I modsætning til de forskellige teser om en aftagende betydning af det nationale

viser data fra ISSP at nationen som kategori udgør noget væsentligt for mange nutidige befolkninger. Tallene viser også at der er tale om nationale forskelle, og det leder til en diskussion af forskellige forklaringer på dannelsen og karakteren af den nationale karakter.

Dannelse af identitet

Som en social kategori, dvs. som noget af befolkningen genkendeligt, blev nationsbegrebet udviklet omkring år 1800. Efterhånden er vi kommet til at opfatte verden som bestående af nationer (Billig 1995), og vi oplever at forskellige nationer ligger mere eller mindre tæt på hinanden. I ovenstående afsnit er der argumenteret for at nationen stadig spiller en afgørende rolle som bevidsthedsfaktor, og at det for de fleste mennesker sker uproblematisk. Man oplever sig som tilhørende en bestemt nation. Man kan imidlertid spørge om det er muligt at etablere andre

Tabel 4: Tilhørsforhold til andre folk. 1990. Pct.

	Danskere	Nordmænd	Svenskere
Danskere	.	20	19
Nordmænd	28	.	32
Svenskere	16	41	.
Andre nationer	30	20	43
Ved ikke/ingen	26	19	6 ¹
I alt	100	100	100
Antal svarpersoner	1030	1239	1047

Kilde: Den europæiske værdiundersøgelse i Danmark, Norge og Sverige 1990. Se også Gundelach (2000).

1. På grund af en mindre forskel i spørgeskemaerne er antallet af "ved ikke"-svar lille i det svenske materiale.

former for sociale identiteter, fx sådanne som er knyttet til en region.

Hvis en nation er et forestillet fællesskab, må en region også være det. En region kan både defineres som noget inden for eller på tværs af nationalstatslige grænser. Her vil kun blive set på overnationale regioner. Spørgsmålet bliver her efter om der kan defineres nogle former for forestillede fællesskaber, som bygger på geografiske områder der er større end nationen. Metodologisk kan man her gå to veje. Den ene er at se på den subjektive vurdering som kommer til udtryk i forskellige kilder. Den anden er at se på de processer som ledte til nationsdannelse, og se om man kan finde tilsvarende mht. regionsdannelse.

Mht. de subjektive vurderinger skal her først refereres nogle tal fra den danske, norske og svenske del af den europæiske værdiundersøgelse 1990. I disse lande stillede man et spørgsmål om hvilket folk man vil tilhøre, hvis man ikke var (befolkningens navn). Svarene på disse spørgsmål fremgår af Tabel 4.

Tabellen viser at i de skandinaviske lande er der en tilbøjelighed til, at man vælger hinanden på dette spørgsmål. Tallene i tabellen er fra 1990. I den danske værdiundersøgelse 1999 er spørgsmålet blevet stillet igen, og det viser stort set ingen ændringer i forhold til 1990. En væsentlig forklaring på at der er så relativt mange svenske svarpersoner, der siger "andre nationer", er at der bag denne betegnelse bl.a. gemmer sig en del finner. Der er stort set ingen der angiver denne svarmulighed blandt danskere og nordmænd.

Det er på baggrund af tabellen nærliggende at pege på Danmark, Norge og Sverige som lande hvor befolkningen oplever at tilhøre et forestillet fællesskab. Det forhold at man (med besvær) kan forstå de øvrige folk, når de taler deres modersmål, peger i samme retning. Der er også andre eksempler på at de tre lande spiller en væsentlig rolle for befolkningerne. Der er en del politisk og kulturelt samarbejde og på det helt uformelle plan kan man nævne, at der tilsyneladende her-

sker "joking relationships" mellem landene – om end karakteren heraf er asymmetrisk (jf. Gundelach 2000).

Der plæderes ofte for en særlig nordisk identitet (jf. fx Karlsson 1991) som sammenknyttes af mange symboler og institutioner. Nordisk identitet ses bl.a. gennem de nordiske institutioner, ikke mindst gennem de der er etableret af Nordisk Råd eller Nordisk Ministerråd. Den ovennævnte tabel tyder på at blandt de nordiske lande udgør Danmark, Norge og Sverige en kerne i forhold til befolkningens identitet. En anden kerne er formentlig Sverige og Finland, og alene dette, at der er tale om to kategorier som ikke er gensidigt udelukkende, peger på det tvetydige i at fastlægge en nordisk, regional identitet.

En anden muligt for subjektiv fastlæggelse af en region er naturligvis EU. Her viser tal fra EU-kommissionen, de såkaldte *Eurobarometre*, at der ikke er noget der tyder på en form for europæisk identitet. I analysen af Eurobarometer 52 (2000) vises at der stort set ikke er nogen i EU-landene som siger, at de "i den nære fremtid" vil se sig selv som udelukkende europæere. Blandt de nordiske EU-lande er der en stor majoritet der svarer, at de kun vil se sig selv som tilhørende deres egen nation og som ikke relaterer sig til en europæiske identitet. Hvis det for danskerne skal give mening at tale om en regional, overstatslig identitet, vil de skandinaviske lande derfor være det eneste relevante inden for en overskuelig årække.

Hvorledes kan man finde forklaringen på en sådan oplevelse af national tilhørsforhold? Her skal foreslås to typer af forklaringer, nemlig en kulturel/politisk og en der er knyttet til statsdannelseprocessen.

Ud fra et kulturelt perspektiv er der store ligheder mellem de skandinaviske lande. Det kommer som nævnt først og

fremmest til udtryk gennem forskellige symboler hvoraf sproget formentlig er det vigtigste. Opbygningen af relativt ensartede institutioner er et andet konvergenspunkt. Her er især dette at der er tale om relativt ensartede velfærdsordninger af væsentlig betydning (Esping-Andersen 1990). Endelig kan man nævne forskellige praktiske foranstaltninger (fx pasunionen) og fællesnordiske arrangementer så som Nordisk Råd og dets underorganer som formentlig også spiller en rolle, også mere specifik for de skandinaviske lande. De kulturelt/politiske forklaringer peger altså på at det kan være rimeligt at opfatte de skandinaviske lande som en region forstået på den måde, at disse lande for det første er karakteriseret ved oplevelsen af tilhørsforhold og for det andet har en række institutioner der er ret ensartede.

En anden type af forklaring på national identitet og dermed også på en eventuel regional identitet lægger vægt på historiske politiske processer. Blandt tyskernes forsøg på at forstå nationalsocialismen, krigen og jødeforfølgelserne fremstår Norbert Elias bog om *Studien über die Deutschen* (1989, på engelsk 1996) som en de mest interessante. Her er hans formål bl.a. at udlede den særlige tyske nationale habitus og dens sammenhæng med statsdannelseprocessen. For Elias er habitusbegrebet tæt knyttet til nationens historiske udvikling der sedimenteres i den nationale habitus hos de enkelte medlemmer af samfundet (Elias 1996: 19). Opgaven er derfor at se hvorledes en nations skæbne krystalliseres i samfundet institutioner som kan sikre, at befolkningen kan få "samme karakteristika, den samme nationale habitus" (Elias 1996:18).

Elias's opfattelse er at habitus udvikles gennem nationens historiske udvikling, hvor ikke mindst statsdannelseprocessen og nationens krige har spillet en

afgørende rolle. Synspunktet er ikke essentialistisk. Habitus er ikke noget der er grundlagt i en eller anden form for uforanderlig national karakter. Der sker udviklinger og tilpasninger i den nationale habitus, men den er præget af træghed og påvirkninger fra processer som måske ikke eksisterer i befolkningen som en kollektiv viden, men som noget mere eller mindre bevidst socialt indlært.

Det er ikke her muligt at foretage en blot kursorisk gennemgang af de skandinaviske landes historiske udvikling og indbyrdes relationer. Hvis man skulle antage at der kunne dannes en regional skandinavisk identitet, måtte man imidlertid ud fra Elias' teori mene, at der havde været nogle processer som havde knyttet de skandinaviske lande sammen i forbindelse med statsdannelsesprocesserne. Dette er som bekendt slet ikke tilfældet. Tværtimod har statsdannelsesprocesserne betydet en opsplitning af det skandinaviske område i forskellige enkeltstater hvor frigørelsesprocessen har været ofte langvarig og konfliktfyldt. Det er måske bl.a. dette der har gjort at man i Norge og Danmark omtaler Sverige som "arvefjenden". For Danmarks vedkommende kan man her henvise til Mouritzen (1999) der betegner det svensk-danske forhold som værende karakteriseret ved en asymmetrisk mytologi. Han hævder at danskerne definerer deres nationale identitet i forhold til svenskerne, medens det omvendte ikke er tilfældet. Eftersom national identitet vil definere egen nation positivt og andre negativt, bliver opfattelsen af Sverige negativ. Sammen med et storebror kompleks, som er grundlagt gennem Sveriges nyeste storhedstid 1945-1990, medfører dette ifølge Mouritzen (1999:55) "et negativt, om end tvetydigt nabobillede".

Sammenfattende er det altså uklart hvorledes man skal tolke relationerne mellem de skandinaviske lande. På det

kulturelle område og delvis på det politiske er der mange fællestræk, men også mange forskelligheder. Statsdannelsesprocessen peger nærmest i retning af at markere forskelle. Der har ikke været sociale kræfter der har knyttet de skandinaviske lande tættere og tættere sammen, tværtimod. Historisk set har der måske endda altid været en splittelse mellem det Tysklandsorienterede Danmark (-Norge) og det Ruslandsorienterede Sverige (-Finland). Disse processer peger ikke i retning af det mulige i at etablere en regional skandinavisk identitet. Tværtimod kan man måske sige at det er sandsynligt, at der vil være tale om en stigende divergens på grund af landenes forskellige relationer til EU. Over for dette står kulturel homogenitet. Selv om de historiske forudsætninger for dannelsen af en regional identitet ikke nødvendigvis er til stede, kan man spørge om man ad politisk vej vil forsøge at skabe en sådan identitet. Men hvordan er mulighederne for gennem forskellige initiativer at kunne etablere en skandinavisk eller en anden form for regional identitet?

Iscenesættelse af identitet

Det er ikke noget nyt at magthavere har forsøgt at skabe fællesskab ved at udnævne en ydre fjende. På samme måde som statsdannelsesprocessen må følges langt tilbage, vil institutioner som "danskerhad" eller "svenskerhad" kunne spores langt tilbage. I Vilhelm Mobergs sverigehistorie (1970) handler et af kapitlerne om hvorledes danskerhadet opstod i Sverige. Mobergs pointe er at vise hvorledes magthaverne opildner nationalt had. I middelalderen kendte den danske og svenske befolkning stort set ikke hinanden gennem personlige kontakter, men magthaverne havde interesse i at vise deres egne gode sider gennem negative karakteristika af modparten. Danskerhadet blev grundlagt i middelalderen og si-

den holdt ved lige så svenskerne efterhånden kom til at opfatte danskerne som arvefjenden. I senmiddelalderen fødtes den politiske vise i Sverige, og heri blev danskerne fremstillet som svigagtige, troløse, grumme og dyriske. I andre skrifter fremstilles det danske sprog som latterligt. Danskerne "hoster og stoder ordene frem og vender dem dybt nede i halsen inden de kan få dem ud af halsen" (Moberg 1970:329). I Gotlandsvisen fra midten af 1400-tallet fremstilles danskernes væsentligste egenskaber som grusomhed og svigefuldhed og helt op til 1900-tallet fremstilledes iflg. Moberg danskerne som feje og lumske.

Det er konstruktionen af danskerhædet (eller for den sags skyld alle andre former for folkehæd) der interesserer Moberg og ikke de konkrete beskrivelser af arvefjendens egenskaber. Dem opfatter han som rent propaganda, og Moberg har naturligvis ret i at det ikke handler om selve de nationale kendetegn, men derimod hvorledes socialt *closure* dannes. Pointen er at denne grænsedragning må ses som et magtelement, og at det kan knyttes til landenes indbyrdes konflikter.

Man kan følge ideen om dannelse af nationale eller regionale identiteter op i tiden. I nutiden kan man bl.a. pege på forsøgene på at skabe en nordisk identitet der har rødder til 1800-tallets skandinavisme. Men selv om der i Norden med etablering af fællesnordiske institutioner er forsøg på at skabe en nordisk regional identitet, har der formentlig ikke i nyere tid været tale om så bevidste forsøg på at gennemføre en overnational identitet som den EU-kommissionen har lanceret på det europæiske område. I en skarp, kritisk artikel har Peo Hansen (2000) analyseret EU's bestræbelser. Han citerer (s. 53) følgende passage fra et dokument fra EU-kommissionen

Europæisk identitet er resultatet af århundreders fælles historie og fælles kulturelle og grundlæggende værdier. Men forståelsen af dette kan øges gennem symbolske handlinger, kampagner for at styrke bevidstheden og den stigende konvergens i europæiske ambitioner.

Ideen om at identitet kan skabes bevidst kan næppe udtrykkes mere klart. Hansens hævder at formålet med EU's identitetspolitik er at få de europæiske befolkninger til at betragte EU mere som et kulturelt fællesskab end som en teknokratisk, økonomisk organisation. EU understreger derfor de påståede fælles kulturelle rødder i Europa, og det sker iflg. Hansen gennem hegemoniske tolkninger af historien. Man overser bl.a. kolonialismen, interne stridigheder mellem EU-landene og eksklusionen af indvandrergrupper.

Hansens analyse sætter regionalisering som identitetsdanner på spidsen. Kan man forestille sig en identitet der ikke er knyttet til statsborgerskab? Det er kun muligt at få adgang til de EU-statsborgerlige rettigheder gennem medlemskab i en af nationalstaterne. Dermed er det også kun via tilhørsforholdet til en nation man kan få mulighed for en regional identitet. Det følger dermed at hvis der er en regional identitet, vil den have en helt anden karakter end den nationale identitet.

Man kan hævde at forsøg på at fremdrive en regional identitet svarer til de forsøg på at etablere nationale identiteter som blev foretaget af eliten i nationalstaternes dannelsesproces. I de fleste lande har dette været en succes. Men forskellen er at forudsætningerne i dag er forskellige i forhold til tidligere. I dag eksisterer nationalstaterne og udgør en referenceramme for befolkningerne.

Alt i alt kan man ikke afvise at det er

muligt at opbygge en regional identitet, men indtil videre er dette sket i et kulturelt tomrum forstået på den måde at forsøgene på at danne regional identitet er sket relativt uafhængigt af den politiske og økonomiske udvikling. Elias hævder at navnlig krige har betydning for nationale identitetsprocesser. Hvis det skal passe på en europæisk, regional identitet, skal der altså en krig til hvor EU-landene skal forsvare deres territorium for, man kan forestille sig dannelse af en egentlig regional europæisk identitet. Har Elias ret, er vi nok mange der vil foretrække, at der ikke er nogen europæisk identitet.

Forsøgene på at etablere en regional identitet oppefra via en tværstatslig organisation udgør imidlertid kun en måde at skabe identiteter på. En anden måde kan ske gennem markedet. Dette kan forekomme paradoksalt fordi man ofte fremhæver, at markedet ikke respekterer grænser. Man kan imidlertid finde eksempler på at virksomheder vil forsøge at understøtte en regional identitet af kommercielle grunde. Her kan nævnes et eksempel fra medievirksomheder i en region der er en del af en større statsdannelse, nemlig Skotland.

Globaliseringsteoretikere hævder at tv fremmer tendensen til globalisering ved at udstrække sine budskaber til hele verden. Det er naturligvis også korrekt at fx sportsbegivenheder kan følges over hele verden, men deraf følger ikke nødvendigvis at man nedtoner den nationale identitet. Det modsatte kan være tilfældet. Boyle og Haynes (1996) har demonstreret sammenhængen mellem fodbold, tv og national identitet i Skotland. Skotland er særlig interessant fordi der er tale om en statsløs nation, og man skulle forvente at globaliseringstendenser ville træde særligt tydeligt frem her.

Det viser sig imidlertid at en diskurs om det karakteristiske ved at være skotte

vokser frem bl.a. iscenesat af den lokale kommercielle tv-kanal. Den væsentligste årsag er kommerciel idet en lokal tilknytning er nødvendig af hensyn til at tilfredsstille annoncorerne. I modsætning til hvad en simpel globaliseringstese hævder, opstår der altså et krav om tilknytning til det lokale. Boyle og Haynes viser at fodbold spiller en særlig rolle for at fremhæve de særlige skotske karakteristika, som hævdes at være "tæft, karakterstyrke og lidenskab". Det er egenskaber som ikke mindst tjener til at sætte det skotske i kontrast til det engelske. Formen og karakteren af fremhævelsen af national identitet varierer mellem forskellige medier, men den er altid til stede.

King's (2000) analyse af Manchester United viser en lidt anden side af lokal / supernational identitet. Manchester United fans har ingen oplevelse af en supernational identitet. De er knyttet til Manchester, og relationen til resten af Europa opleves som noget der handler om at placere Manchester United som en stærk klub på europæisk plan. Det lokale er det centrale.

Eksemplerne viser hvorledes kommercielle og ideologiske interesser er med til at forme et medie billede som knytter an til det lokale. Tv er derfor ikke kun et globaliserende element, men det medvirker også til at støtte den lokale, nationale identitet. Der er tale om sammenkædede processer. På den ene side giver medierne mulighed for verdensomspændende udstrækning af kulturelle produkter. På den anden side giver disse processer ikke mulighed for forankring og identitets-skabelse. For at det skal ske, må der knyttes an til noget nærmere hos det enkelte individ.

Både eksemplet med EU og Skotland kan vise at identiteter altid må rodfæstes. Her er nævnt symboler, institutioner og den nationale habitus som elementer hvis indhold sedimenteres ned i den en-

keltas bevidsthed og dermed danner en forbindelse mellem det geografiske eller mentale område og den enkelte oplevelse af tilhørsforhold. Nationen, det forestillede fællesskab, udgør her en enestående ramme for dannelse af identitet, og det er svært at forestille sig andre former for tilhørsforhold der kan opnå samme status.

Multiple identiteter

Indtil nu har argumentationen bygget på den forudsætning at regional identitet kan sidestilles med national identitet, og at der er tale om et nulsumsspil dvs. at hvis der opbygges en regional identitet, sker det på bekostning af eller som erstatning for en national identitet.

Jenkins (1997) argumenterer i modsætning hertil for at etnisk identitet er både segmenteret og hierarkisk. Som når børn skriver deres adresse som fx NN, København, Danmark, Europa, Verden. Dette er mere end et klassifikationssystem. Det er også udtryk for forskellige identitetsformer. Jenkins (1997:43) anfører at de forskellige former for tilhørsforhold må forstås som historiske og kontekstuelle, social konstruktioner under

det samme etniske tema.

Forstået på den måde bliver spørgsmålet om tilknytningen til og relationen mellem de forskellige former for identitet et empirisk spørgsmål. Man kan nærme sig et meget foreløbigt svar på spørgsmålet om multiple identiteter gennem værdiundersøgelserne. Her har man har man spurgt befolkningen om deres oplevelse af tilhørsforhold ud fra samme forudsætning. For Danmarks vedkommende kan man se udviklingen i oplevelsen af tilhørsforhold gennem de sidste 20 år i Tabel 5.

Tabellen viser klart at tilhørsforholdet er størst – og stigende – i forhold til lokalområdet, og at Europa, eller for den sags skyld Verden, ikke spiller nogen rolle forstået på den måde at disse svarmuligheder næsten ikke angives af nogen af svarpersonerne. Problemet med tabellen er at det spørgsmål, der rapporteres, netop betragter identiteter som et nulsumsspil. I spørgeskemaet får svarpersonerne dog endnu et valg. På spørgsmålet om valgnummer to er det typiske billede at personer, der svarer lokalområdet, rykker op til et højere niveau, mens personer, der

Tabel 5: Det geografiske område svarpersonen føler sig mest knyttet til. Pct.

	1981	1990	1999
Den by eller det lokaleområde jeg bor i	46	52	55
Den egn eller den landsdel jeg bor i	11	22	21
Mit land	36	22	20
Europa	3	2	1
Verden	4	2	2
I alt	100	100	100
Procentgrundlag	1138	1017	1003

Kilde: Den danske del af den europæiske værdiundersøgelse.

svarer egn eller nation, rykker ned til et lavere niveau. Der er dog også lidt flere der svarer Europa, nemlig 8 pct. Dette tal er konstant fra 1981 til 1999. Det må siges at være bemærkelsesværdigt at udviklingen i EU ikke synes at have påvirket svarfordelingen.

Disse tal viser betydningen af den nationale identitet, men samtidig kan man formode at der er flere niveauer af identiteter rangerende fra det lokale til det globale. I forhold til relationen national-regional identitet indebærer dette at der fx kan være tale om, at oplevelsen af tilhørsforhold til begge niveauer er stigende. Den stigende nationale identitet behøver med andre ord ikke at indebære konsekvenser for den regionale.

Der findes antagelig ikke pålidelige data der kan belyse omfanget af multiple identiteter, men der er næppe tvivl om at fænomenet eksisterer. Når det er sagt, må det også fremhæves at der næppe heller er tvivl om, at den nationale identitet er den stærkeste på grund af kultur og national habitus.

Indvandrere kan opleve tilknytningsforhold til flere nationer, men det er et emne som det ikke er muligt at diskutere nærmere her.

Regional og national identitet

Intet tyder på at den nationale identitet er ved at forsvinde. Tværtimod: Den, indrømmet noget grove, empiri peger på at der er sket en øgning i oplevelsen af tilhørsforhold til det nationale, og at der ikke er nogen betydende oplevelse af tilhørsforhold til regioner, forstået som overnationale enheder.

I denne artikel er dette blevet forklaret med at nationale identiteter forstået som kollektive fænomener opbygges over lange perioder, og at der er en stærk institutionsbygning omkring de nationale identiteter. For de fleste mennesker er det helt uproblematisk at opfatte verden som

bestående af nationer og at have en oplevelse af at tilhøre en nation. Dannelsesprocessen af de nationale identiteter er sket gennem en periode på et par hundrede år. I denne periode er selve karakteren af de nationale identiteter forandret. Oplevelsen af at være dansk eller en hvilken som helst anden nationalitet er en helt anden i dag end for fx 100 år siden. Den nationale identitet er altså ikke noget uforanderligt, men samtidig er der meget træge elementer i den nationale identitet. Nationalsange, andre nationale digte, flaget er blot enkelte eksempler på symboler der til stadighed spiller en rolle for det nationale tilhørsforhold.

Den kollektive nationale identitet dannes og reproduceres altså ikke i et tomrum, men aflejres som utallige kollektive erfaringer. Med Elias kan man som nævnt hævde at navnlig statsdannelsesprocessen, og ikke mindst de konflikter og krige der er forbundet hermed, spiller en stor rolle for udviklingen af den nationale identitet. Politiske strukturer og institutioner er også af stor betydning. Stater tildeler blandt meget andet statsborgerskab til deres indbyggere, og i det omfang der er sammenfald mellem stat og nation vil statslige institutioner styrke den nationale identitet, således som det er tilfældet i de relativt homogene skandinaviske lande.

På det kollektive plan er der en stor træghed i national identitet, men den nationale identitet er også et individuelt fænomen der indlæres lige fra barndommen. Her spiller sproget en meget afgørende rolle. De samfundsmæssige institutioner formidler hele tiden et billede af nationer og gør det klart hvilken nation individet tilhører. Man må imidlertid samtidig forvente at jo mere heterogene landene er, desto mere tvetydige nationale identiteter vil man finde. Her kan den stigende indvandring få stor betydning.

Nationale identiteter dannes i rela-

tion til en omverden. Der er nogle personer der ikke tilhører nationen. De nationale identiteter ekskluderer, og det er en af de væsentligste årsager til at der opleves problemer med integration af indvandrere. I forsøget på at opbygge en identitet for EU-landene har man opbygget en tilsvarende eksklusion. EU-medborgerskabet gælder ikke alle indbyggere i EU. Et simpelt eksempel er at der ikke er samme stemmeret for EU-borgere og indvandrere (Hansen 2000). Rettigheder til forskellige former for sociale ydelser viser det samme. National identitet og regional identitet i EU-udformningen har en identisk *closure* karakter. Den udelukker og sætter grænser. Fællesskabet omfatter kun dem der er ligesom os. For de nationale identiteters vedkommende gælder eksklusionen andre nationer, men der er tale om en gradbøjning. Hvide, kristne indvandrere opfattes fx ikke så fremmede som sorte muslimer. For EU-identitetens vedkommende er de fremmede personer primært personer fra andre verdensdele, især fra Afrika og Asien. Her har identiteten altså både en afgrænsning i forhold til andre etniske grupper og nationer.

Som vi har set ovenfor, er Danmark tilsyneladende et af de lande hvor nationale eksklusionsmekanismer er særligt stærke. På den baggrund må man sige at selv om der måske ikke er så store chancer for at det inden for en overskuelig tid vil være muligt at opleve stærke regionale identiteter, må man i alle fald ønske at disse identiteter bliver ikke-ekskluderende, dvs. at de bliver transetniske og post-nationale.

Noter

1. Analysen er foretaget med det statistiske program DIGRAM som er udarbejdet af Svend Kreiner, Biostatistisk Afdeling, Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet.

Litteratur

- Adriansen, I. 1999: Dannebrog - statens symbol eller folkets? Danske flagskikke gennem 150 år. I: *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*, redigeret af Bjarne Stoklund, København: Museum Tusulanums Forlag, p. 100-138.
- Anderson, B. 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983.
- Barth, F. 1969: "Introduction". In: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, edited by Fredrik Barth, Oslo: Universitetsforlaget, p. 9-38.
- Beck, U. 1997: *Risikosamfundet - på vej mod en ny modernitet*, København: Reitzel.
- Berglund, U. et al. 1999: *Svenskt eller danskt? Kulturella variationer i tanke och handling*. Helsingør: Svenska Bo Projekt AB.
- Billig, M. 1995: *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Boyle, R. and R. Haynes 1996: „The grand old game“: Football, media and identity in Scotland. *Media, Culture & Society* 18 4:549-564.
- CEC 1988: "A people's Europe: commission communication". *Bulletin of the European Communities supplement 2/88*.
- Cohen, A. 2000: *Signifying identities: anthropological perspectives on boundaries and contested values*. London: Routledge.
- Elias, N. 1996: *The Germans. Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. 1990: *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity.
- European Commission 2000: *Eurobarometer*. Report Number 52. Brussels.
- Giddens, A. 1990: *Consequences of Modernity*. Cambridge: Policy.

- Giddens, A. 1996: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Gundelach, P. 2000: Joking relationships in Scandinavia. *Acta Sociologica* 43 2:113-122.
- Haller, M. 1996: *Identität und Nationalstolz der Österreicher*, Wien: Böhlau Verlag.
- Hansen, P. 2000: "EU och den „asociala“ identitetspolitiken. Om kulturell identitet och medborgarskap i den Europeiska unionen". I: *Politiskt inflytande*, edited by Anders Neergaard and Ylva Stubbergaard, Lund: Studentlitteratur, p. 52-68.
- Hjerm, M. 1998: National Identities, National Pride and Xenophobia: A Comparison of Four Western Countries. *Acta Sociologica* 41 4:335-362.
- Hussain, M., F. Yilmaz og T. O'Connor 1997: *Medierne, minoriteterne og majoriteten*. København: Nævnet for etnisk ligestilling.
- Jenkins, R. 1996: *Social Identity*, London: Routledge.
- Jenkins, R. 1997: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*, London: SAGE.
- Karlsson, S. 1991: *En okänd själ - på jakt efter det nordiska*. Stockholm: Nordisk Ministerråd.
- King, A. 2000: Football fandom and post-national identity in the New Europe. *British Journal of Sociology* 51:3:419-442.
- Knutsen, O. 1997: Dimensjoner ved nasjonal identitet i Norge. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 38 4:529-561.
- Maegaard, B. og H. Ruus 1986: *Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade. Bind 2*. København: Gyldendal.
- Moberg, V. 1970. *Min svenska historia. Berättad för folket*, Stockholm.
- Mouritzen, H. 1999: Oresundsbroen: dansk-svenske myter og dynamikker. *udenrigs* 4:53-64.
- Robertson, R. 1992: *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage.